

УДК 1(477)(09)

ПРО ДУХОВНУ СУТНІСТЬ ЛЮДИНИ У ТВОРЧОСТІ

ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Оксана Свіжович

*Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-41-50*

Проблема людини, її духовності, морально-етичної сутності і водночас свободи має свою велику історію. Антропоцентризм став керівним та визначальним стрижнем творчості багатьох мислителів, видатних філософів різних часів. Конфуцій, Сократ, християнські отці церкви, гуманісти епохи Відродження, мислителі Нового часу — всі вони тою чи іншою мірою мали предметом своїх роздумів феномен людини, намагалися з'ясувати місце, роль і значення її у суспільному житті, розкрити її індивідуальність та неповторність, чи навіть і космічне призначення.

Проблема людини посіла суттєве місце в українській філософії, феномен людини став центральною проблемою у творчості Г.Сковороди, українських письменників і поетів, зокрема у творчості Лесі Українки.

У дослідницькій літературі творчості Лесі Українки, зокрема в радянський час, основну увагу приділяли вивченню філософських, суспільно-політичних, атеїстичних поглядів, робітничій, соціалістичній, соціал-демократичній проблематиці, ставленню поетеси до марксизму тощо. Однак проблему людини і її духовної сутності старанно обійдено, хоч ця проблема є важливою у художній та філософській творчості письменниці.

У дослідженні творчості Лесі Українки з методологічного погляду не треба спрощено й безапеляційно сприймати й трактувати твердження, ідеї, ті чи інші міркування, сумніви і вагання тощо, вкладені в уста героїв, персонажів творів, як переконання поетеси. Це дуже часто веде до приписування Лесі Українці поглядів, їй не властивих, в кращому разі сумнівних, тим більше, що сама поетеса дуже часто ставила питання в плані пошуків відповіді. Загальновідомо, що в художній літературі персонажі дискутують, полемізують, важко переживають цей пошуковий процес не знаходячи, чіткої та остаточної відповіді. Це і є характерне для художньої літератури.

Методологічними принципами Лесі Українки є постійні шукання відповіді та вирішення поставлених проблем, становлення думки, процесійність істини, заперечення стагнації в реальній дійсності, зокрема у сфері духовного життя. Вникаючи у методологічну лабораторію української

поетеси і сприймаючи крізь її призму художню творчість, можна збагнути суть світогляду поетеси, формування її духовно-філософського кругозору, розвитку її поглядів на ті чи інші проблеми та їх вивчення. Не треба нав'язувати Лесі Українці методологію, розкривати наявні у її творчості методологічні принципи, за допомогою яких можна збагнути та усвідомити її творчість.

У творчості Лесі Українки суттєве місце посідає проблема духовної сутності людини. Ця проблема є принципово важливим концептуальним компонентом духовних надбань поетеси, можна сказати, основоположною, напрямною, визначальною серцевиною, що чекає свого всебічного вивчення та дослідження. Треба врахувати те, що поетеса жила і творила у певних історичних умовах в останній чверті XIX — на початку XX століття, коли на горизонтах духовного та політичного життя Європи з'явилися різні вчення, зокрема марксизм, різних напрямів матеріалізм та ідеалізм, соціал-демократизм, анархізм тощо, що не могло не позначитися на духовному та суспільно-політичному розвитку українського народу, розчленованого між двома імперіями — російською та австро-угорською, як і рівно ж українських діячів.

Своєрідною особливістю української філософської та суспільно-політичної думки є загальна проблема свободи поневоленого народу, бо, щоб людська одиниця могла досягнути свободи, повинна, насамперед, визволитися увесь народ від іноземного поневолення. А досягнення такої мети має своєю найпершою передумовою усвідомлення буття народу та його визвольних завдань, вихідною стає свідомість, світогляд, духовний стан народу, а все, що пов'язане з духом народу, не є якоюсь невловимою абстракцією, а реальністю, що виявляється у людській індивідуальності в кожному історичному добу. Ця проблема стала предметом творчої уваги І.Франка, Лесі Українки та інших українських письменників.

Особливим елементом світогляду Лесі Українки є вимога, згідно з якою національна, соціально-економічна та політична свобода починається, по-перше, із свідомості (усвідомлення) свободи, по-друге, із пробудження свободи духа людської одиниці і народу, по-третє, утвердження духа свободи у реальному житті народу. Усвідомлюючи свободу як мету визвольної боротьби, Леся Українка розкриває глибинне пробудження свободи власного духа у своїй творчості, якою прокладає шлях свого духовного піднесення, що неодмінно веде до утвердження духа свободи. В поезії «Мій шлях» поетеса вже на весні своєї творчості почала свій шлях всівати піснями свободи, які збуджували свободу духовного єства знедоленого народу:

На шлях я вийшла ранньою весною
І тихий спів несмілий заспівала,
А хто стрічався на шляху зо мною,
Того я щирим серденьком вітала

«Самій не довго збитися з путі,
Та трудно з неї збитися у гурті» [1, с.87].

Ці ж то пісні-ідеї несуть свідомість народної та особистої свободи, гасять сльози «тяжкої муки», зворушують свободу духа на ниві вільного діяння, розкривають горизонти для утвердження духа свободи — осягнення вселюдських ідеалів:

Коли я погляд свій на небо зводжу, —
Нових зірок на ньому не шукаю,
Я там *братерство, рівність, волю* гожу
Крізь чорні хмари вгледіти бажаю, —
Тих три величні золоті зорі,
Що людям сяють безліч літ вгорі... [1, с.87].

Поетеса гірко оплакує народну неволю, але й сльози-перли, криваві і пекучі сльози — це не скигління зрезигнованої безнадійності, це сльози вибуху сили свободи, духу, яким прагне запалити людську душу до дії, щоб утвердити найвищі осягнення, вселюдські ідеали духа свободи. Адже сльози проливаються не для сліз. У вірші «Горить моє серце» поетеса пише:

Хотіла б я вийти у чисте поле,
Припасти лицем до сирої землі
І так заридати, щоб зорі почули,
Щоб люди вжахнулись на сльози мої [1, с.141].

У цьому контексті важливе місце у творчості Лесі Українки посідає прометеїзм, зокрема у творах «Сон», «Fiat Nox!» та ін. Поетеса звертається до образу античного титана Прометея, який став на захист людей, «забажав освіти чоловіка» [1, с.127], виступивши проти вседержця-деспота Зевса, який тримав світ у темряві та хаосі. І хоч з глибин юрби як частини хаосу і темряви виринав голос — «Світла! Світла!», проте з висоти трону бога-самодержця доносилася незмінна відповідь — «Хай буде тьма». Рятівником роду людського і став відважний та жертковий титан Прометей, який усупереч волі Зевса дав людям вогонь, світло, знання [1, с.175–176]. Як на світанку людства, так і тепер, наголошує поетеса, потрібний рятівник — Прометей, бо як тоді, так і тепер народ стогне у неволі, тьмі і хаосі без просвітку і надії. І хоч «не один нащадок Прометея Блискучу зірку з неба здобував», все ж «та велика іскра» «не гасла тліла», «не давала ні тепла, ні світла», а «сміливий нащадок Прометея знаходив смутну долю свого предка: вигнання, муки, нерозривні пута, дочасну смерть у дикій самотині...» [1, с.176]:

І досі так, о браття! Й досі тьма.
Гей, озовіться! Страшно в тім хаосі.
Я чула голоси одважні, вільні,
Вони гукали, мов гукання в лісі,
Тепер замовкли, і страшніше тиша
Мені здається, ніж була раніше.

Брати мої, нащадки Прометея!
Вам не орел розшарпав груди горді, —
Бридкі гадюки в серце уп'ялися.
Ви не приковані на тій кавказькій кручі,
Що здалека сіяє сніжним чолом,
Про в'язня звістку людям даючи!
Ні, ви поховані в землянках, звідки навіть
Не чути брязкоту кайданів, ні стогнання,
Ні непокірних слів... [1, с.176].

Поетеса із своїм полум'яним словом звертається до нащадків Прометея і закликає їх не коритися, не падати духом, не втрачати надії, а пориватися до рішучого бою за волю, за повалення трону «царя тьми».

Образ героя у поетичній творчості Лесі Українки є носієм великих громадянських почуттів високого обов'язку перед народом, благородної жертвності в ім'я свободи, людинолюбства, правдолюбства, нескореності перед тиранією. Це ті риси, які з'являються за умови високої свідомості, благодатної духовності, божественної мудрості, патріотичної відданості народній справі. Таким і був герой-Прометей, який дав запальну іскру нестихлого знання, оздоровлення, пробудження людського духа до визвольної дії проти тиранії.

Прометеїзм, що проймає творчість Лесі Українки, реалізується у двох виявах: по-перше, Прометеєм стає сама поетеса — Леся Українка, яка всією своєю творчістю несе вогонь правди і свободи, високої духовності і незламної віри у перемогу добра над злом, і, по-друге, в реальному житті поетеса бачить чимало послідовників античного титана і ці «нащадки Прометея», за її закликом, повинні пробудитися, зміцнити силу свого духа і понести до народу вогонь знання і мудрості, освічуючи шлях його визвольної боротьби проти «царя тьми».

Несучи незгасний вогонь високої духовності, безсмертної мудрості і самовідданого патріотизму, Леся Українка з гіркотою в серці пише про рабську психологію частини українського суспільства, пасивність та інертність інтелігенції, роздвоєність і контрверсійність суспільної свідомості, незрілість національного ідеалу. У вірші «Товаришці на спомин» є такі рядки:

Так, ми раби, не має гірших в світі!
Фелахи, партії щасливіші від нас,
Бо в них і розум, і думки сповиті,
А в нас вогонь Титана ще не згас.
Ми паралітики з блискучими очима,
Великі духом, силою малі,
Орлині крила чуєм за плечима,
Самі ж кайданами прикуті до землі [1, с.164].

У цих поетичних рядках заклик не просто і не тільки до боротьби проти рабства як соціального зла, а й насамперед до боротьби з рабством власної душі, до очищення свого духа від рабської психології, до підняття своєї духовності до рівня усвідомлення і свого невільницького становища, і своєї високої визвольної мети — ідеалу свободи. Адже «ми навіть власної не маєм хати» на своїй же землі, бо «усе одкрите в нас тюремним ключарам», «наука наша — скарб, закопаний в могилу», «релігія у нас - то морок темний», «народ наш мов дитя сліпее зроду», що «за ворогів іде в огонь і в воду», а «катам своїх поводитарів оддав». Серце кров'ю обливається від усвідомлення такого безнадійного стану «народу нашого». Однак це духовне усвідомлення свого рабського становища є першим кроком раба до його свободи. Далі потрібна рішуча дія:

О, сором мовчки гинути й страждати,
Як маєм у руках хоч заржавілий меч.
Ні, краще ворогу на одсіч дати,
Та так, що голова злетіла з плеч! [1, с.164–165].

Незламна й несхибна сила людського духа реалізується у слові, що має священне значення як великий дар розумового діяння людського ества. Слово у творчості українських поетів — Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки та інших набуває значення могутньої духовної зброї, бо у слові реалізується й утверджується, розкривається і передається весь зміст, все багатство, вся емоційна сила й невичерпний потенціал, потенціал духа людського. Слово — носій ідей та ідеалів, воно може звеличити, одухотворити, вселити надію, духовно оздоровити людину, проте може її пригнітити, zdegradувати, здеморалізувати, духовно знищити. Слово може слугувати праведному ділу і нести правду та радість життя, може прокладати духовні шляхи та розкривати ідейні горизонти осягнення вселюдських ідеалів, може здійснювати спасенну місію, однак може стати носієм неправди й облуди, засобом руїни й утвердження зла, несправедливості, неволі.

У творчості Лесі Українки слово є не тільки художньо-поетичним засобом, а й поетично-мовною формою вираження ідей, поглядів, ідеалів тощо, природним носієм і транслятором їх для реципієнтів, народних мас, донесення їх до свідомості. У цьому й полягає природно-лінгвістичне значення слова, у якому треба шукати силу й могутність не тільки змістового впливу на свідомість народних мас і людської одиниці, а також духовного єднання суспільства. За цими функціональними діями слово є могутньою духовною зброєю у боротьбі за свободу, нещадним мечем проти ворогів.

Чи слово стало таким нещадним мечем у трактуванні Лесі Українки? На мить поетеса ніби засумнівалася в духовній силі свого слова:

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч,

Той, що здійма вражі голови з плеч? [1, с.177–178]

Сумнів наростає: чергуються порив надії і зневіра.

Ти, моя щира, гартована мова,

Я тебе видобуть з піхви готова,

Тільки ж ти кров з мого серця проллеш,

Вражого ж серця клинком не проб'єш... [1, с.178].

Поступово віра й надія зростає: поетеса почувається в силах дати могутнє слово, але ж серце покривається смутком, чи повисне ця зброя-слово на стіні, чи з'явиться герой, який прийме слово-зброю:

Вигострю, виточу зброю іскристу,

Скільки достане снаги мені й хисту,

Потім її почеплю при стіні

Нашим на втіху, на смуток мені [1, с.178].

Віра у власні сили зростає: адже *єдине*, що може дати поетеса, це — слово як «гострий, безжалісний меч», і це слово не повинно згинуть.

Слово, моя ти єдина зброя,

Ми не повинні загинуть обоє!

Може, в руках невідомих братів

Станеш ти кращим мечем на катів [1, с.178].

Сумніви й зневіра розвіялися і перемогла віра в те, що слово — духовну зброю — приймуть народні месники, йдучи до бою за свободу.

Месники дужі приймуть мою зброю,

Кинуться з нею одважно до бою...

Зброе моя, послужи воякам

Краще, ніж служиш ти хворим рукам! [1, с.178].

У творчості української поетеси слово, духовність, ідеї, ідеали — невмируща зброя, вона не може безслідно загинути: людина гине, а духовність, ідеї, ідеали живуть у віках! Поетеса у непохитній надії вірила, що її заповітна мрія, її слово, її ідеали утвердяться у житті. В поезії «Мріє, не зрадь!» пише:

Тільки — життя за життя! Мріє, станься живою!

Слово, коли ти живе, статися тілом пора.

Хто моря переплив і спалив кораблі за собою,

той не вмере, не здобувши нового добра [1, с.348].

Отже, проблема духовності та її ролі у суспільному житті посідає важливе місце у творчості Лесі Українки, є принципом її світогляду. Поетеса дотримується тієї думки, що духовність, яка включає усвідомлені ідеї, погляди, ідеали, морально-етичні засади, високий патріотизм, які слугують інтересам народу і його визвольній боротьбі, є тим світильником, який освічує знанням, розумінням, орієнтацією шлях піднесення народу до висот його свободи, національної незалежності, державної самостійності. Визвольний шлях народу й людської одиниці починається не просто із

свідомості, а із духовності, тобто усталеного духовного світу цінностей особи, людської одиниці як частини народу, що є основою усвідомлення свого становища, яке треба змінити, і тієї мети, до якої народ прямує у своїй визвольній боротьбі. Все починається із Слова: «Споконвіку було Слово ...»

1. *Леся Українка*. В катакомбах // Збір. творів: У 10 т. – К., 1963.– Т.1. – С.43–426.

TO THE QUESTION OF THE SPIRITUAL ESSENCE OF A PERSON IN THE WORKS BY LESIA UKRAYINKA

Oksana Svizhovych

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-41-50*

It is said about the spiritual essence of a person in the interpretation of L. Ukrayinka in the article. This problem is essentially important conceptual component of the spiritual achievements of the Ukrainian poetess. It is paid attention to the freedom of the spirit, prometeism, high civil heroism, ideals of love for men, truthfulness, patriotism in the article. The power of word, as the person's main spiritual arms is considered in the article.

Key words: L. Ukrayinka; spiritual essence of a person; prometeism

Стаття надійшла до редакції 10.03.2000

Прийнята до друку 14.11.2000